



ปัตตานี :

รุ่งโรจน์ รบรา และเมืองการค้า จากสายตาชาวญี่ปุ่น*

โดย: วสันต์ ญาตีพัฒน์

บทนำ

ประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตเป็นครั้งแรก จากการทำ “สัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างประเทศญี่ปุ่นและประเทศสยาม (Declaration of Amity and Commerce between Japan and Siam) ที่ลงนามเมื่อวันที่ 26 กันยายน พุทธศักราช 2430 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระจักรพรรดิเมจิ หรือสมเด็จพระจักรพรรดิเมจิ รัชศกเมจิปีที่ 20 และมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันเรื่อยมา มีการแลกเปลี่ยนในด้านวิชาการ การพาณิชย์ นำมาซึ่งความเจริญแก่ทั้งสองประเทศ แม้ว่าความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับญี่ปุ่นจะดำเนินมายาวนานกว่า 137 ปีแล้วก็ตาม แต่จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่า ประเทศญี่ปุ่นได้มีการติดต่อกับประเทศไทยมายาวนานกว่านั้น กล่าวคือมีการติดต่อกันตั้งแต่ครั้งต้นกรุงศรีอยุธยา หรือเมื่อกว่า 600 ปีมาแล้ว โดยตลอดระยะเวลาเกือบหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา มีการศึกษา วิเคราะห์ รวบรวม และเรียบเรียงข้อมูล องค์ความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างไทยและญี่ปุ่นไว้ โดยนักวิชาการ อาทิ เรื่อง “ความสัมพันธ์

* บทความนี้ สำเร็จลงได้จากคำชักชวนของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นภดล ทิพย์รัตน์ แห่งมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ในฐานะบรรณาธิการประจำฉบับ โดยได้รับความอนุเคราะห์เอกสาร ตำราบางส่วน จากกลุ่มประวัติศาสตร์ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ รวมถึงคำแนะนำที่เป็นประโยชน์จากนางสาวฉัตรภากร จินดาเดช ผู้อำนวยการกลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ผู้เขียนขอบพระคุณมา ณ ที่นี้ ทั้งนี้ ความผิดพลาดบกพร่องที่มีอยู่ในบทความนี้ เป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

ไทย - ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี” ของศาสตราจารย์โยเนโอะ อิซึอิ ร่วมกับ ศาสตราจารย์โยชิโกะ ทิชิตาสุ ที่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2530 โดยมูลนิธิโครงการตำราทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และถูกใช้เป็นเอกสารหลักในการอ้างอิงเสมอ ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับญี่ปุ่นนั้น มีงานศึกษาที่น่าสนใจหลายเรื่อง อาทิ เรื่อง “ประวัติศาสตร์ปัตตานี ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 - 18 จากบันทึกของจีน รวีกิว และญี่ปุ่น” ของ ปิยะดา ชลวร พิมพ์เผยแพร่เมื่อพ.ศ. 2554 และ “เปิดกรุหลักฐานอยุธยา : หลากหลาย ลุ่มลึก และท้าทาย” โดย วรพร ภูวงศ์พันธุ์ อนุกรรมการจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร ที่จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2565 รวมไปถึงวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับปัตตานีอีกจำนวนหนึ่ง ได้มีการศึกษาในประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจด้วยมุมมองต่าง ๆ กัน บทความนี้อาจไม่ได้นำไปสู่สิ่งใหม่ ๆ หากจะพอเป็นประโยชน์ได้บ้างในการนำเสนอเรื่องราวพอสังเขป โดยมุ่งนำเสนอหลักฐานจากญี่ปุ่นที่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว อันจะเป็นต้นทางไปสู่การสืบค้นและศึกษาต่อสำหรับผู้สนใจต่อไปในอนาคต

ปัตตานี: จากอาณาจักรโบราณสู่ประเทศราชของสยาม

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 รัฐปัตตานี ได้ถือกำเนิดขึ้นบริเวณอ่าวปัตตานีในปัจจุบัน โดยก่อนหน้านั้น บริเวณดังกล่าว เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโบราณ ที่รู้จักกันในชื่อ “ลังกาสุกะ” ซึ่งปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณของจีน อาหรับ อินเดีย และมลายู อาณาจักรลังกาสุกะครอบคลุมพื้นที่คาบสมุทรมลายู บริเวณ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยในปัจจุบัน

รวมไปถึงบริเวณทางตอนเหนือของประเทศมาเลเซีย ในปัจจุบัน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองยะรัง (ปัจจุบันคือพื้นที่อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี) จากหลักฐานประเภทตำนาน และพงศาวดาร ระบุถึงเมือง “โกตา มหาลิขัย” ว่าเป็นเมืองเดิมที่มีกษัตริย์ปกครอง โดยมีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ารัฐปัตตานี น่าจะมีความสัมพันธ์อันดีกับนครศรีธรรมราช ตลอดจนถึงกรุงศรีอยุธยา (อนันต์ วัฒนานิก, 2550, 186-187) กระทั่งในเวลาต่อมาจึงมีการย้ายเมืองมาตั้งอยู่ที่บ้านกรือเซะ อำเภอเมืองปัตตานี จังหวัดปัตตานี เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ กล่าวคือ กษัตริย์ผู้ปกครองรัฐปัตตานี คือ พญาอินทรา ได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม เปลี่ยนพระนามเป็น สุลต่านอิสมาอิล ซาห์ ซิลลุลลอฮ์ ฟิล อาลัม พร้อมกับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองจากรัฐพราหมณ์-พุทธ ไปสู่รัฐอิสลาม และเปลี่ยนชื่อเป็น “ปัตตานีดารุสสลาม” (ศิริพร สังข์ขวัญ และคนอื่น ๆ, 2565, 132) ซึ่งในบทความนี้จะต่อไปจะเรียกสั้น ๆ ว่า ปัตตานี

ก่อนการตั้งรัฐปัตตานีในพุทธศักราช 2043 นั้น ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้ขยายอิทธิพลลงมายังพื้นที่คาบสมุทรมลายู และได้เมืองนครศรีธรรมราชไว้ในอำนาจในฐานะเมืองประเทศราช (ในเวลาต่อมา เป็นเมืองพระยามหานคร หรือหัวเมืองชั้นเอก) นครศรีธรรมราชถือเป็นหัวเมืองใหญ่ที่ในอดีตเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรตามพรลิงค์ และมีเมืองขึ้นรายรอบที่รู้จักกันในชื่อ เมือง 12 นักขัตริย์ อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราช แผ่ขยายมาถึงหัวเมืองมลายู ซึ่งรวมถึงรัฐปัตตานีด้วย เมื่อราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นส่วนหนึ่งของขอบเขตดินแดนแล้ว จึงปรากฏว่ารัฐปัตตานี ก็ยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในหลักฐานของชาวต่างชาติ



แผนที่ชื่อ Iudea เขียนในปี พ.ศ. 2206 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปัจจุบันเก็บรักษา
ในพิพิธภัณฑ์ ไรคส์มิวเซียม (Rijksmuseum) กรุงอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์
ที่มา : www.facebook.com/profile/100044469098200/search/?q=แผนที่กรุงศรีอยุธยา

เช่นบันทึกของบาร์รอส Barros ที่ระบุว่า กษัตริย์
แห่งมะละกา ผู้ปกครองปัตตานี ปะหัง กลันตัน และ
เมืองท่าชายฝั่งใกล้เคียง ล้วนแล้วแต่ส่งบรรณาการ
ต่อกษัตริย์สยามทุก ๆ ปี โดยในระยะแรก ปัตตานี
ยังคงเป็นเมืองท่าขนาดเล็กอยู่ ดังจะเห็นได้ว่า
กฎมณเฑียรบาลที่ตราขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถเมื่อ พุทธศักราช 2011 นั้นไม่ได้ให้
ความสำคัญกับปัตตานีแต่อย่างใด (ยงยุทธ ชูแว่น,
2552, 10) เพราะไม่ได้กล่าวถึงเมืองท่าแห่งนี้ว่ามี
สถานะอย่างไรในคาบสมุทรมลายู ความสัมพันธ์
ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับปัตตานีนั้น นับว่ามีลักษณะ
ที่ซับซ้อนมากกว่าการเป็นรัฐบรรณาการ หรือเมือง
ประเทศราชของสยาม เพราะรัฐเล็ก ๆ ในมลายูสมัย
จารีต มีโครงสร้างเป็นของตัวเอง ไม่ได้อยู่ทั้งใน
ลักษณะของระบบบรรณาการระหว่างรัฐใหญ่กับ
รัฐเล็กและไม่ใช่ว่าความสัมพันธ์ในรูปแบบของศูนย์กลาง
กับหัวเมือง แต่จะเป็นรูปแบบของพันธมิตรบ้างและ
คู่แข่งบ้างตามเวลาและวาระ โดยมีความสัมพันธ์

ฉันญาติเป็นปัจจัยและตัวแปรที่สำคัญ (ยงยุทธ ชูแว่น,
2552, 15) ดังในหลักฐานชิ้นสำคัญ คือ อิกายัต
ปัตตานีได้สะท้อนภาพรวมของความสัมพันธ์ระหว่าง
สยามกับปัตตานีว่าเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐาน
ของความขัดแย้ง ซึ่งเกิดจากความพยายามของ
ราชสำนักปัตตานีที่จะดิ้นรนให้หลุดพ้นจากอำนาจ
และอิทธิพลของสยาม (สุลีพร วิรุณหะ, 2551, 140)

กรุงศรีอยุธยา: ราชอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ ใจกลางสุวรรณภูมิ ศูนย์กลางการค้านานาชาติ

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือ พระเจ้าอู่ทอง
สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1893 ในบริเวณ
ที่แม่น้ำสามสายไหลมาบรรจบกัน ได้แก่ แม่น้ำ
เจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี ซึ่งสันนิษฐาน
ว่าเกิดจากการรวมตัวของเมืองสำคัญ 2 เมือง ใน
บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ ละโว้ (ลพบุรี)
และสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) โดยแผ่ขยายอำนาจไป
ยังหัวเมืองใกล้เคียง เช่น การผนวกรวมอาณาจักร

สุโขทัยมาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรได้ในพุทธศตวรรษที่ 20 (กรมศิลปากร, 2559, 75) รวมถึงหัวเมืองในคาบสมุทรมลายู ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศไทยในปัจจุบัน ด้วยชัยภูมิที่เหมาะสมทั้งในด้านความมั่นคงและเป็นเมืองที่เหมาะสมแก่การติดต่อค้าขาย ทำให้กรุงศรีอยุธยากลายเป็นรัฐเมืองท่า (port policy state) แห่งหนึ่งที่เจริญขึ้นพร้อมเมืองท่าแห่งอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้ด้วยมีเหตุปัจจัย 3 ประการ ได้แก่ 1) การมีทำเลที่ดีไม่ไกลจากทะเล 2) การมีสภิปิธาเปิดใจรับชาวต่างชาติให้เข้ามาค้าขาย มีการเปิดตัวและรับความรู้ใหม่ ๆ ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากคติเรื่องจักรพรรดิราช ที่มีแนวคิดว่าการมีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาอยู่ร่วมกันภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ย่อมเป็นผลดีที่แสดงถึงการเป็นผู้ปกครองที่ดีบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข และ 3) กรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่งสินค้าที่หลากหลาย ทั้งที่มาจากจีน และดินแดนตอนนี เกิดการกระชับความสัมพันธ์กับหัวเมืองต่าง ๆ และรวมอำนาจมาสู่ศูนย์กลาง ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยามีความมั่นคงในที่สุด (กำพล จำปาพันธ์, 2559, 70-71) และแม้จะมีศึกสงครามจากราชอาณาจักรใกล้เคียง เช่น พม่า เขมร จนถึงกับถูกพม่ายึดครองได้ใน พ.ศ. 2112 แต่กรุงศรีอยุธยาสามารถฟื้นฟูและกลับมาดำรงความเป็นราชอาณาจักรได้สืบต่อมารวมระยะเวลายาวนานถึง 417 ปี

ญี่ปุ่นและริวกิว: สองอาณาจักรจากตะวันออก

ไกลออกไปจากราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาทางตะวันออก มีอาณาจักรสำคัญ ที่จะกลายมาเป็นคู่ค้าสำคัญกับราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ ญี่ปุ่นที่มีลักษณะเป็นเกาะ ตั้งอยู่ในมหาสมุทรแปซิฟิก เป็นหมู่เกาะขนาดใหญ่ ทอดตัวยาวประมาณ 1,000 ไมล์ ประกอบไปด้วยเกาะขนาดใหญ่ 4 เกาะ ได้แก่

เกาะฮอกไกโด เกาะฮอนชู เกาะชิโกกุ และเกาะคีวชู (จันทร์ฉาย ภาควิชา, 2553, 237) และเริ่มรวมกันเป็นปึกแผ่นตั้งแต่พุทธศักราช 900 เศษ โดยตระกูลยามาโตะโดยรับลัทธิขงจื้อจากจีน เป็นปรัชญาหลักในการปกครอง ต่อมาตั้งแต่พุทธศักราช 1343 ตระกูลฟูจิوارะได้ถืออำนาจในการปกครอง แต่ยังคงให้ตระกูลยามาโตะในฐานะจักรพรรดิ คงเป็นผู้ปกครองสูงสุด กระทั่งพุทธศตวรรษที่ 16 ญี่ปุ่นเข้าสู่ยุคโชกุนซึ่งจะมีอำนาจเบ็ดเสร็จทั้งในทางทหารและพลเรือน แต่ขณะเดียวกันยังคงมีการต่อสู้กันระหว่างเจ้าเมืองขุนศึกของหัวเมืองต่ำ ๆ ในพุทธศักราช 2143 โดงูการะอิเอียสึ ปกครองญี่ปุ่น ในช่วงนี้มีการสร้างโครงสร้างทางการเมืองและมาตรการควบคุมทางสังคมที่มีความเด็ดขาดและเข้มแข็ง จนสามารถครองอำนาจอยู่ได้ถึง 265 ปี โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงเอโดะ (โตเกียว)

ในช่วงเวลาที่ตระกูลโดงูการะครองอำนาจในฐานะโชกุนนั้นได้เริ่มนโยบายที่ป้องกันการเข้ามามีอิทธิพลของชาติตะวันตก โดยมีการออกกฎหมายหลายฉบับ ดังปรากฏว่าใน พ.ศ. 2258 มีการออกกฎหมายที่จำกัดการค้าที่นางาซากิ ซึ่งเป็นการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่แล้ว โดยในบรรดาเงื่อนไขต่าง ๆ ที่โชกุนได้กำหนดขึ้นนั้น มีข้อหนึ่งระบุว่าญี่ปุ่นจะอนุญาตให้เรือสำเภาจากสยามเข้ามาค้าขายที่นางาซากิปีละหนึ่งลำเป็นประจำ (นันทนา ตันติเวสส, 2527, 120) กระทั่งในพุทธศักราช 2178 รัฐบาลโชกุนประกาศนโยบาย “ซะโกะกุ” ที่ปิดประเทศห้ามมิให้ชาวตะวันตกเข้ามาค้าขาย และสั่งห้ามการเผยแพร่และนับถือศาสนาคริสต์อย่างเด็ดขาด โดยอนุญาตให้เฉพาะชาวคริสต์เข้ามาเหยียบแผ่นดินเล็ก ๆ บนเกาะเดจิมะ ในเมืองท่านางาซากิเท่านั้น (กรกิจ ดิษฐาน, 2564, 293) ทั้งนี้เนื่องมาจากความหวาดระแวงในอิทธิพลของชาติตะวันตก ที่เข้ามาในญี่ปุ่นในช่วง

เวลานั้น ได้แก่ โปรตุเกส และฮอลันดา (เนเธอร์แลนด์) ซึ่งการปิดประเทศครั้งนั้น มีการห้ามชาวญี่ปุ่นออกนอกประเทศ รวมถึงห้ามชาวต่างชาติเข้ามาในญี่ปุ่นด้วย ซึ่งหากแบ่งยุคสมัยอย่างเป็นทางการแล้วเอโดะถือเป็น “ยุคโมเดิร์น” ของญี่ปุ่น ที่ไม่เพียงแต่มีศตวรรษที่คาบเกี่ยวกับยุคโมเดิร์นของโลกตะวันตก แต่ญี่ปุ่นยังเรียนรู้อย่างรวดเร็วจากการตะวันตกอย่างเท่าทัน และวางรากฐานให้กับการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนในยุคสมัยต่อมา (กรกิจ ดิษฐาน, 2564, 292)

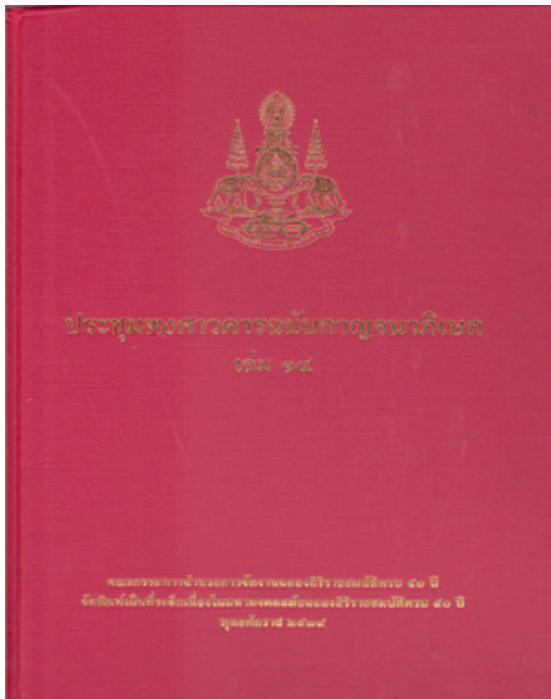
อนึ่ง ช่วงเวลา ขณะที่ญี่ปุ่นกำลังเผชิญอยู่ในยุคสงครามกลางเมือง หรือสงครามโอนิน ที่กินระยะเวลาหนึ่งร้อยปี ก่อนเข้าสู่ยุคเอโดะนั้น ทางตอนใต้ของหมู่เกาะญี่ปุ่นเกิดการรวมตัวกันของเมืองเล็ก ๆ ที่กระจายตัวกันบนหมู่เกาะโอกินาวา เป็นแคว้นใหญ่ 3 แคว้น ได้แก่ แคว้นโฮะกุซัน: Hokuzan แคว้นชูซัน: Chuzan และแคว้นนันซัน: Nanzan กระทั่งใน พ.ศ. 2072 แคว้นชูซันสามารถรวบรวมอำนาจไว้ได้ทั้งหมดและสถาปนาราชวงศ์โช ปกครองริวกิวเป็นราชอาณาจักรสืบต่อมา ริวกิวนับเป็นอีกอาณาจักรสำคัญ เพราะทั้งญี่ปุ่นและจีนต่างใช้ริวกิวเป็นศูนย์กลางในการทำการค้าทางทะเล ริวกิวจะนำเครื่องราชบรรณาการอันประกอบไปด้วยสินค้าจากจีนและญี่ปุ่น เช่น ผ้าแพร ดาบญี่ปุ่น พัดกระดาด และกำมะถันไปยังกรุงศรีอยุธยา เพื่อแลกเปลี่ยนกับของป่า และนำกลับมาถวายเป็นเครื่องราชบรรณาการแด่จักรพรรดิจีนอีกทอดหนึ่ง (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2559, 259)

ปัตตานี: เมืองท่าค้าขายในแหลมมลายูหลักฐานประวัติศาสตร์จากญี่ปุ่น

หลังการสถาปนารัฐปัตตานี หรือ “ปาตานี ดารุสลาม” ในพุทธศักราช 2043 อีกหนึ่งทศวรรษต่อ

มา คือพุทธศักราช 2054 เกิดเหตุการณ์สำคัญที่จะเป็นปัจจัยให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับรัฐปัตตานี กล่าวคือมะละกา เมืองท่าสำคัญบนคาบสมุทรมลายู ถูกโปรตุเกสเข้ายึดครอง บรรดาพ่อค้ามุสลิมที่ไม่พอใจโปรตุเกส ต่างพากันเข้ามาค้าขายในเมืองปัตตานี (อนันต์ วัฒนานิก, 2550, 192) ประกอบกับในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20 พ่อค้าต่างประเทศต่างหลีกเลี่ยงการเดินทางผ่านช่องแคบมะละกา เนื่องจากหวาดกลัวโจรสลัด จึงหันมาใช้เส้นทางการค้าโดยตรงกับปัตตานี ปัตตานีในช่วงนี้จึงเจริญขึ้นเป็นตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าต่างประเทศ แหล่งสำคัญ และกลายเป็นศูนย์กลางการค้าของนานาชาติ มีพ่อค้าจากประเทศทั้งในซีกโลกตะวันออกและซีกโลกตะวันตกเข้ามาตั้งสถานการค้า (trade station) และทำการค้าขายกันอย่างกว้างขวาง (ครองชัย หัตถา, 2565, 147-149) ซึ่งถึงแม้ว่าเมืองปัตตานีจะมีสินค้าที่ผลิตขึ้นเองไม่มากนัก สินค้าส่วนใหญ่ที่หาซื้อได้ ล้วนถูกรวบรวม หรือนำมาจากที่อื่นทั้งสิ้น แต่เนื่องจากสินค้าที่มีจำหน่ายนั้นเป็นที่ต้องการของพ่อค้า และด้วยทำเลที่ตั้งซึ่งมีความเหมาะสม จึงส่งผลให้ปัตตานีมีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองท่าที่ปลอดภัยจากการปล้นชิงวิ่งราวและการฆาตกรรม ทำให้พ่อค้านิยมใช้ท่าเรือแห่งนี้มาอย่างต่อเนื่อง (ศิริพร สังขหิรัญ และคนอื่น ๆ, 2565, 158)

กล่าวเฉพาะประเทศญี่ปุ่น จะปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงการเข้ามาติดต่อค้าขายกับปัตตานีที่น่าสนใจ อันสะท้อนการเป็นเมืองท่าศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในคาบสมุทรมลายูประกอบด้วยเอกสารสำคัญ 2 เรื่องได้แก่ 1) เระคิโดโฮอัน ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยจากเอกสารต้นฉบับภาษาอังกฤษชื่อ RYUKYUAN RELATIONS WITH KOREA AND SOUTH SEA COUNTRIES โดยอะซึชิ โคะบะตะ



หน้าปกของหนังสือ ประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 14
จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2560

(Atsushi Kobata) และมิซึกิ มะซึตะ (Mitsugu Matsuda) ที่พิมพ์ในพุทธศักราช 2512 และ 2) คำให้การลูกเรือสำเภากัน ซึ่งศาสตราจารย์ชิชิโยเนะโฮ แห่งมหาวิทยาลัยเกียวโตแปลจากภาษาญี่ปุ่นเป็นภาษาอังกฤษ ในชื่อ The Junk Trade from Southeast Asia: Translations from the Tosen Fusetsu-gaki, 1674-1723 เมื่อพุทธศักราช 2541 เอกสารทั้ง ๒ เรื่องดังกล่าวนี้ กรมศิลปากร โดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ได้แปล และเรียบเรียงไว้เป็นภาษาไทยในชื่อ 1) บันทึกเกี่ยวกับสยามและปัตตานี จากเอกสารใน “เรคิไดโฮอัน” พ.ศ. 1968 - 2113 (ค.ศ. 1425 -1570) และ 2) การค้าสำเภากัน

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อยู่ในหนังสือ ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 14 เอกสารทั้งสองเรื่องดังกล่าว ได้ให้ภาพของเมืองปัตตานีในฐานะเมืองทำการค้าขายที่สำคัญ มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 ดังจะกล่าวต่อไป

เรคิไดโฮอัน

เรคิไดโฮอัน (Rekidai Hoan) หรือ “บันทึกเอกสารล้ำค่าที่ผ่านมาแต่ละสมัย” เป็นชุดเอกสารของอาณาจักรวักวิวซึ่งรวบรวมบันทึกการติดต่อกับจีนในสมัยราชวงศ์หมิงและชิง เกาหลี และรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่าง พ.ศ. 1967 - 2410 (กรมศิลปากร, 2560, 166) กล่าวเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับสยาม พบว่ามีการติดต่อกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 1968 โดยในสำล้นั้นอ้างถึงการติดต่อกันก่อนหน้านั้นขึ้นไปตั้งแต่ พ.ศ. 1947 และพบว่าในช่วงประมาณ 150 ปี ระหว่าง พ.ศ. 1968 - 2113 สำเนาจากวิวกวิวออกเดินทางมาค้าขายในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 15 ลำโดยได้เดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวน 58 ลำ และเดินทางไปยังปัตตานี 10 ลำ อันสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ทางการค้าว่ากรุงศรีอยุธยามีความสำคัญมาก (อิชิอิ, 2530, 9)

เอกสาร “เรคิไดโฮอัน” ที่กล่าวถึงการต่อกับสยามปรากฏใน 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) จดหมายติดต่อกันระหว่างกษัตริย์กับขุนนางในราชสำนักทั้งสอง กับ 2) ใบรับรองการเดินเรือที่ราชสำนักวิวกวิวออกให้กับคณะทูตเพื่อแสดงตนว่าเป็นเรือจากวิวกวิวจริง (กรมศิลปากร, 2560, 167) ซึ่งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปัตตานีนั้นปรากฏเฉพาะรูปแบบที่สอง มีเนื้อความดังนี้

เอกสารหมายเลข 1 - 42 - 12

กษัตริย์ของรัฐซ็องแห่งวิวกิวแจ้งเรื่องบรรณาการและเรื่องอื่น ๆ มา

เนื่องจากประเทศเราขาดแคลนของที่จะใช้เป็นเครื่องบรรณาการ ทำให้ไม่สามารถไปถวายบรรณาการได้ ด้วยเหตุนี้เราจึงส่งหัวหน้าทูต MŌshi ล่าม Tei KŌ และคณะออกเรือที่มีชื่อเป็นตัวอักษร 寧 Ning พร้อมกับนำสินค้าพวกเครื่องถ้วยและอื่น ๆ ไปยังรัฐผู้ต่ำนี้ (ปัตตานี) เพื่อไปซื้อไม้ฝาง พริกไทย และสินค้าอื่น ๆ ในราคาที่เป็นธรรม เมื่อพวกเขากลับประเทศ ก็จะจัดเตรียมของเหล่านี้เป็นเครื่องบรรณาการถวายต่อราชสำนักต้าหมิงในปีต่อไป

ลูกเรือที่เราส่งไปในครั้งนี้ไม่มีเอกสารใดๆ ติดตัวไปด้วย จึงเกรงอย่างยิ่งว่าอาจประสบความยุ่งยากจากการตรวจค้นของเจ้าหน้าที่ที่นั่น ดังนั้นราชสำนัก (วิวกิว) จึงออกไปรับรองพร้อมตราประทับครึ่งหนึ่งที่มีตัวอักษร 安 (HsÜan) หมายเลข 205 ให้หัวหน้าทูต และคณะนำติดตัวไป หากเจ้าหน้าที่ที่ด่านตรวจเรือและเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยริมชายฝั่งทำการตรวจค้นเรือ ขอให้ท่านปล่อยพวกเขาไป โปรดอย่ากักตัวพวกเขาไว้ อันจะทำให้การเดินทางล่าช้าไม่สะดวก เราขอมอบใบรับรองนี้ให้แก่คณะทูต

รายชื่อของลูกเรือมีดังนี้

หัวหน้าทูตคนหนึ่ง : MŌshi

ทูตรองสองคน : Gushi และ MasanrŪ

ล่ามสองคน : Tei KŌ และ KŌ Gi

กัปตันเรือ : SŌ SUI

คนดูแลเสบียงเรือ : Nabi

จำนวนเจ้าหน้าที่และลูกเรือ 209 คน

รัชสมัย Cheng-te 10 เดือน 8 วันที่ 12 (19 กันยายน พ.ศ. 2052)

ใบรับรองข้างต้นออกให้และรับมอบโดยหัวหน้าทูต MŌshi ล่าม Tei KŌ และคณะ ใบรับรองนี้แจ้งเรื่องบรรณาการและเรื่องอื่น ๆ (กรมศิลปากร, 2560, 208-209)

ใบรับรองการเดินทางเรือของวิวกิวมาถึงยังปัตตานี ยังมีอีกรวมทั้งสิ้น 8 ฉบับ ตั้งแต่ พ.ศ. 2052 - 2086 มีรูปแบบเหมือนกันฉบับที่ยกมานี้ แตกต่างกันตรงชื่อเรือ จำนวนคณะทูต จำนวนลูกเรือเท่านั้น ยังไร้กิติการติดต่อระหว่างวิวกิวกับปัตตานีเริ่มต้นมาตั้งแต่ก่อนหน้านั้นแล้ว เนื่องจากมีบันทึกของล่ามที่ถูกส่งไปปัตตานีว่าได้เดินทางไปปัตตานีเพื่อทำหน้าที่ล่ามเมื่อ พ.ศ. 2033 (กรมศิลปากร, 2560, 207) นั้นแสดงว่า

เป็นเวลาถึง 534 ปีมาแล้วที่ชาววิวกิวเดินทางเข้ามาสู่ปัตตานี ขณะที่ “โครยอซี” พงศาวดารของราชวงศ์โครยอ บนคาบสมุทรเกาหลี กล่าวว่า มีทูตจากสยามเดินทางโดยเรือมาถึงญี่ปุ่นใน พ.ศ. 1931 ตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พองั่ว) แห่งกรุงศรีอยุธยา และอยู่ที่นั่นเป็นเวลา 1 ปี ซึ่งใน “เรคโคโฮอัน” ปรากฏจดหมายจากราชสำนักวิวกิวมีไปถึงราชสำนักสยาม (กรุงศรีอยุธยา) ฉบับแรก ระบุ

ปี พ.ศ. 1968 ตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) มีเนื้อความตอนหนึ่งที่กล่าวอ้างถึงความสัมพันธ์ก่อนหน้านั้นขึ้นไปถึงประมาณ พ.ศ. 1911 ตรงกับปลายสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) (อมรา ศรีสุชาติ, 2554, 41) ซึ่งจะเท่ากับว่า สยามกับบริวารติดต่อกันมายาวนานย้อนไปได้ถึง 656 ปีแล้ว

เอกสาร “เรคโคโฮอัน” ที่ยกมาข้างต้น แม้จะไม่ได้ให้รายละเอียดของเมืองปัตตานีในด้านอื่น ๆ แต่นับเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากหลักฐานดังกล่าวที่ระบุจำนวนของลูกเรือไว้ว่ามีจำนวนกว่า 200 คน ทำให้จินตนาการได้ว่าปัตตานีซึ่งเพิ่งสถาปนาเป็นนครรัฐมาได้เพียง 1 ทศวรรษ ได้กลายเป็นเมืองท่าที่สำคัญในคาบสมุทรมลายู แทนที่มะละกาที่ถูกโปรตุเกสยึดครอง โดยมีชุมชนชาวจีนที่น่าจะเริ่มก่อร่างสร้างตัวขึ้นในปัตตานี ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการติดต่อทางการค้าและการทูตระหว่างปัตตานีกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ปิยะดา ชลวร, 2554, 139) และถือได้ว่าเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์การค้าและการทูตของปัตตานี เนื่องจากเอกสารชิ้นต้นในช่วงเวลานั้นของทั้งสยามและปัตตานีมีอยู่น้อยมาก (อิสริย์ ชีรเดช, 2557, 147)

บทบาททางการค้าของอาณาจักรริวกิวเริ่มลดลงเมื่อญี่ปุ่นเริ่มทำการติดต่อกับค้าขายกับดินแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบกับใน พ.ศ. 2152 ริวกิวจะถูกแคว้นซัทซิมะ แคว้นใหญ่แคว้นหนึ่งของญี่ปุ่นยกกองทัพมาโจมตี ริวกิวจึงยุติการออกทำการค้าทางทะเลในที่สุด สันนิษฐานว่าญี่ปุ่นเข้ามายังปัตตานี ในช่วงเดียวกันกับที่ริวกิวเข้ามาค้าขายกับปัตตานี ดังมีหลักฐานในบันทึกของเฟอเนสเดส ปินโต ชาวโปรตุเกสที่เข้ามาในเมืองปัตตานีเมื่อ พ.ศ. 2081 ที่กล่าวว่าขณะที่เขาเดินทางมายังปัตตานีได้

พบกับชาวโปรตุเกส ชาวสยาม ชาวจีน ชาวญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวญี่ปุ่นได้เปิดกิจการค้าขายในเมืองนี้อย่างกว้างขวาง (อิมรอนิม ชุกรี, 2549, 20) ต่อมาในราว พ.ศ. 2142 พบว่ามีสำเภาเมืองปัตตานีได้เดินทางไปค้าขายยังประเทศญี่ปุ่น แต่ขณะเดียวกันยังพบว่ามีสำเภาญี่ปุ่นซึ่งเป็นโจรสลัด ออกปล้นตามหัวเมืองชายฝั่ง ได้ขยายอิทธิพลมาจนถึงเมืองปัตตานี โดยมีหลักฐานว่าในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2148 เกิดมีเรือโจรสลัดญี่ปุ่นเข้าปล้นเรือของอังกฤษและฆ่ากัปตันชื่อ จอห์น เดวิสตายที่ชายทะเลเมืองปัตตานี (เซอร์ เออร์เนสต์ ซาเตา, 2523, 46) ทำให้สุลต่านแห่งปัตตานี ซึ่งขณะนั้นราชินีฮิยามีสาสน์ไปถึงโชกุนโตกุกาวะ อิชโยสึ ร้องเรียนเรื่องที่สำเภาโจรสลัดญี่ปุ่นซึ่งเข้ามาพร้อมกับสำเภาบรรทุกสินค้าของญี่ปุ่น ออกปล้นสดมภ์อยู่แถบชายฝั่งทะเลของปัตตานี (โยเนโอะ อิซึอิ, 2530, 38)

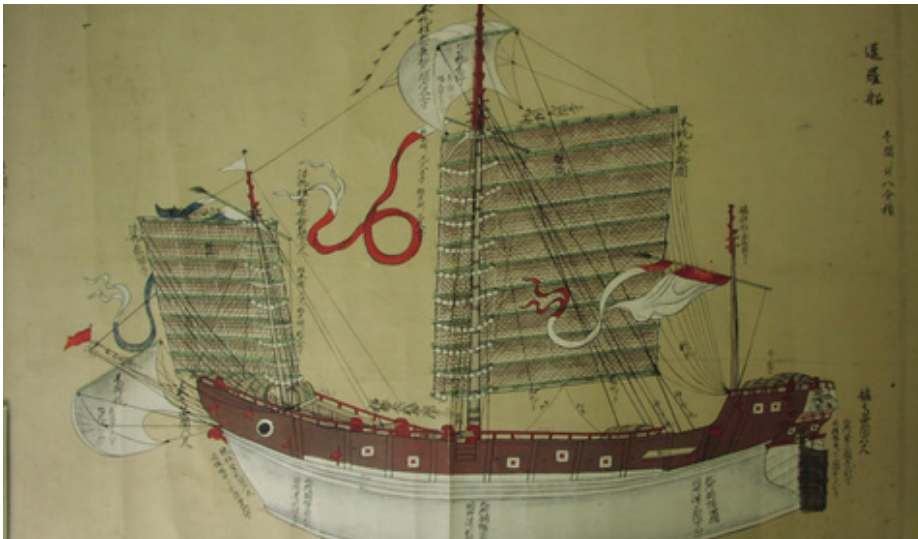
ขณะที่ทางกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่ามีชาวญี่ปุ่นเข้าไปพำนักอยู่ในกรุงตั้งแต่ พ.ศ. 2083 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชา ครั้นภายหลังพ้นจากการตกเมืองประเทศราชของพม่าได้ใน พ.ศ. 2127 แล้ว ได้ขยายอิทธิพลจนเป็นราชอาณาจักรที่กว้างใหญ่อีกครั้ง ในช่วงนี้ปรากฏบทบาทของชาวญี่ปุ่นที่พำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ กล่าวถึงขุนนางบรรดาศักดิ์ที่ “พระเสนาภิมุข” ถือพลอาสาญี่ปุ่น จำนวน 500 คน เข้าเป็นส่วนหนึ่งของกองทัพในสงครามคราวกระทำยุทธหัตถี (ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์, 2531, 8) ครั้นถึงรัชสมัยต่อมาคือรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ กรุงศรีอยุธยาจึงมีการติดต่อกับรัฐบาลขุนของญี่ปุ่นอย่างจริงจัง มีการส่งสาส์นแลกเปลี่ยนสิ่งของมีค่า ตลอดจนซื้อขายสินค้าบางอย่าง ความสัมพันธ์เป็นไปด้วยดีมาจนกระทั่งสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และเมื่อถึงรัชสมัย

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งปราบดาภิเษกขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงขับไล่ชาวญี่ปุ่นออกจากกรุงศรีอยุธยา อันเนื่องมาจากความไม่ไว้พระทัยที่ชาวญี่ปุ่นบางส่วนทำราชการอยู่ในราชสำนักและมีพมูกำลังจำนวนมากแต่ในเวลาต่อมาจะทรงพยายามฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับชาวญี่ปุ่นอีกครั้ง แม้ว่า หลัง พ.ศ. 2179 ที่ญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศ ทำให้การติดต่อระหว่างญี่ปุ่นกับดินแดนภายนอกหยุดชะงักไป แต่นานเข้าการกวัดข้นห้ามปรามจะผ่อนคลายลง โดยมีพ่อค้าจีนที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในสยามนำสินค้าเข้าไปขายให้กับห้างและร้านค้าของจีนในนางาซากิได้ (เซอร์ เออร์เนสต์ ซาเดา, 2523, 41) สันนิษฐานว่าจะดำเนินเรื่อยมาจนปลายพุทธศตวรรษที่ 23 โดยมีหลักฐานว่าสำเภจากกรุงศรีอยุธยาออกไปค้าขายที่ญี่ปุ่น แต่ถูกพายุพัดอัปปางใน พ.ศ. 2271 (กรมศิลปากร, 2560, 129) ซึ่งในช่วงเวลานี้เอง ปรากฏหลักฐานขึ้นสำคัญจาก

ญี่ปุ่นที่กล่าวถึงสัมพันธไมตรีระหว่างญี่ปุ่นกับกรุงศรีอยุธยา และรวมถึงปัตตานี ตลอดจนหัวเมืองอื่นๆ ด้วย นั่นคือ “รายงานของลูกเรือสำเภจีน”

รายงานของลูกเรือสำเภจีน

ที่มาของ รายงานของลูกเรือสำเภจีน (tosen - Fusetsu - gaki: โตเซ็ง ฟุเซะซึกิ) ต้องกล่าวย้อนไปถึงช่วงเวลาที่รัฐบาล “บากูฟุ” ของโชกุนตระกูลโตกูงาวะ ประกาศใช้นโยบายปิดประเทศ หรือ “ซาโกะกุ” นับตั้งแต่ พ.ศ. 2173 อันเนื่องมาจากความเจริญจากยุโรปและคริสต์ศาสนาได้แผ่ขยายอย่างรวดเร็วทั่วเมื่อนางาซากิและเมืองต่าง ๆ ในญี่ปุ่น ทำให้รัฐบาลไม่ไว้ใจต่อบทบาทและอิทธิพลของพ่อค้าชาวโปรตุเกส ตลอดจนมิชชันนารี นักบวชที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในช่วงเวลานั้น (อิสริย์ วีระเดช, 2563, 87) โดยนโยบายดังกล่าวออกมาในรูปพระราชกฤษฎีกาจำนวน 5 ฉบับ ระหว่าง พ.ศ. 2182 - 2186



รูปวาดเรือสำเภจีนจากสยาม ที่เดินทางไปค้าขายกับญี่ปุ่นในราวพุทธศตวรรษที่ 23
ร่วมสมัยกับ “รายงานของลูกเรือสำเภจีน”

ที่มา : www.theteochewstore.org/blogs/latest/teochew-through-the-eyes-of-its-visitors-the-captains-of-ship-no-47-in-nagasaki

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าญี่ปุ่นจะปิดประเทศห้าม
ราษฎรออกนอกประเทศ แต่รัฐบาลของโชกุน
ตระกูลโตกุกาวะ ยังคงอนุญาตให้สำเภของดัตช์
(เนเธอร์แลนด์) และจีนยังคงเข้ามาค้าขายได้เพียง
สถานีการค้าเดะจิมะ ที่ตั้งอยู่ในอ่าวเมืองนางาซากิ
เพียงเมืองเดียวเท่านั้น ซึ่ง ณ สถานีที่ตั้งกล่าวจะมี
เจ้าหน้าที่ล่ามภาษาจีนที่ทางรัฐบาลได้ส่งให้เจ้าเมือง
นางาซากิแต่งตั้งไว้ สำหรับคอยสัมภาษณ์ลูกเรือ
สำเภจีนที่มีความรู้ตีบรรดาที่มาเขาเทียบท่าทุกลำ
และเขียนรายงานการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง เมื่อมี
การตรวจสอบคำแปลรายงานดีแล้ว จึงนำส่งไปยัง
กรุงเอโดะ รายงานดังกล่าวต่อมามีการค้นพบใน
ห้องสมุดต่างๆ ของเมืองนางาซากิ และมีการรวบรวม
จัดพิมพ์เป็นภาษาญี่ปุ่น ในชื่อ “ไคเอ็นไต” (Kai -
Hentai) (กรมศิลปากร, 2560, 64)

รายงานของลูกเรือสำเภาจีนนี้ ศาสตราจารย์
โยเนโอะ อิชิอิ (Yoneo Ishii) แห่งมหาวิทยาลัย
เกียวโตได้แปลจากภาษาญี่ปุ่นเป็นภาษาอังกฤษ
ตลอดจนศึกษาค้นคว้า ในชื่อ The Junk Trade from
Southeast Asia: Translations from the Tosen
Fusetsu-gaki, 1674 - 1723 เมื่อพุทธศักราช 2541
กรมศิลปากร โดยคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
ชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 14 ได้เลือกแปลเป็น
ภาษาไทย เฉพาะส่วนของสยาม บัตตานี สงขลาและ
นครศรีธรรมราช (กรมศิลปากร, 2560, 65) ซึ่งใน
บทความนี้จะนำเสนอเฉพาะส่วนที่ว่าด้วยบัตตานีที่

ปรากฏในรายงานของลูกเรือสำเภาจีนระหว่าง พ.ศ. 2218 - 2252 เป็นระยะเวลา 34 ปี ตรงกับรัชสมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 - 2231) รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 - 2246) รัชสมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 หรือพระเจ้าเสือ (พ.ศ. 2246 - 2251) และรัชสมัยสมเด็จพระภูมิน ทราชาหรือพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. 2251 - 2275) ช่วงเวลาดังกล่าว นับเป็นช่วงเวลาสำคัญช่วงหนึ่ง ในประวัติศาสตร์ปัตตานี ด้วยเป็นช่วงเวลาที่ยาวนาน ศรีวงศ์ซึ่งปกครองสืบต่อกันมาถึง 9 รัชกาล ถูกสุลต่านแห่งเมืองกลันตันยกทัพมาตีเมืองจน พ่ายแพ้ ใน พ.ศ. 2197 สุลต่านแห่งกลันตันตั้งให้ บาฮาร์เป็นผู้ปกครองต่อมา นับเป็นจุดเริ่มต้นของ ราชวงศ์กลันตันที่จะปกครองไปอีกกว่า 78 ปี (ศรีพร สังข์หิรัญ และคนอื่น ๆ, 2565, 142) นอกจากนี้ ปัตตานียังประสบกับการศึกสงครามทั้งสงคราม แย่งชิงราชสมบัติ สงครามกับเมืองใกล้เคียง เช่น สงขลาและนครศรีธรรมราช รวมถึงสงครามกับ กรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากรายงานของลูกเรือ สำเภาจีนที่จะกล่าวต่อไป

รายงานของลูกเรือสำเภาจีนฉบับแรกโดยเรือที่มาจากปัตตานี ระบุปีไว้ตรงกับพุทธศักราช 2218 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ให้อายละเอียดเกี่ยวกับเมืองปัตตานีไว้ และชี้ให้เห็นว่าปัญหภายในของเมืองปัตตานีทำให้การค้าขายเกิดปัญหาจนเกือบจะไม่สามารถเดินทางเข้ามาได้

เรื่องหมายเลข 13 : 15 สิงหาคม พ.ศ. 2218

“...ดินแดนที่เรียกว่า dai – ni หรือปัตตานี เป็นดินแดนที่ป่าเถื่อนและศีลธรรมตกต่ำมากเป็นพิเศษ นับแต่โบราณกาลมาดินแดนแห่งนี้มีราชินีเป็นผู้ปกครองโดยสืบทอดตำแหน่งกันมาตามความสัมพันธ์ทางสายโลหิต ไม่ว่าใครจะมีอำนาจในการปกครองก็ตาม จะมอบตำแหน่งผู้นำแต่ในนามให้แก่ราชินี ผู้สำเร็จราชการมีชื่อว่า “กษัตริย์องค์ที่สาม” กษัตริย์องค์ที่สามองค์สุดท้ายเป็นกษัตริย์ที่ปราศจากความยุติธรรมอย่างมาก จนข้าราชการบริพารคนหนึ่งของพระองค์ต้องลุกขึ้นมาปฏิวัติและปลงพระชนม์พระองค์ลงในเดือนสามของปีฉลู (ปีก่อนปีที่แล้ว) ก่อนจะตั้งตนเป็นกษัตริย์แทนโดยยังใช้พระนาม กษัตริย์องค์ที่สาม ไว้ตามเดิม โอรสและธิดาของกษัตริย์องค์ก่อนได้หนีไปยังลิกอร์ ของสยามเพื่อขอความช่วยเหลือ หลังจากนั้นก็ยกกำลัง 10000 นายที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชให้มา เดินทางทั้งทางบกและทางน้ำกลับมาเพื่อแก้แค้นให้พระบิดา แต่ปรากฏว่ารบแพ้จึงต้องหนีไปซ่อนตัวในเมืองสงขลา ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างปัตตานีกับนครศรีธรรมราช เมื่อกษัตริย์องค์ที่สามของปัตตานีสิ้นพระชนม์ลง ทายาทองค์หนึ่งได้ขึ้นเป็นกษัตริย์แทน เจ้าเมืองสงขลาเห็นใจกษัตริย์นอกบัลลังก์ของปัตตานีมาก จึงทรงมอบกองกำลังทั้งทางบกและทางน้ำจำนวน 10000 นายให้กลับไปต่อสู้ใหม่ ขณะที่เราออกจากปัตตานีมา ปรากฏว่ากองกำลังทางเรือมาถึงปัตตานีแล้ว แต่กองกำลังทางบกยังมาไม่ถึง เรายังไม่ได้ข่าวว่าเกิดอะไรขึ้นบ้างหลังจากนั้น และไม่มีเรื่องราวจะรายงานเพิ่มเติมอีก ความยุ่งยากที่เกิดขึ้นที่ปัตตานีทำให้เรามีปัญหาในการค้าขายมากจนเกือบจะไม่ได้เดินทางมาที่นี่...”

รายงานของลูกเรือสำเภาจีนจากเรื่องหมายเลข 115 ระบุปีไว้ตรงกับพุทธศักราช 2230 ฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงสินค้าของเมืองปัตตานีที่เรือสำเภาวต่างชาติจะซื้อกลับไปยังบ้านเมืองของตนอันได้แก่ หนึ่งแว้ว หนึ่งกวาง น้ำตาล น้ำผึ้ง การบูร และไม้ฝาง ตลอดจนสภาพภูมิประเทศของเมืองปัตตานีที่เป็นปัญหากับพ่อค้าชาวต่างชาติ ทำให้ไม่กล้าเข้ามาค้าขายอีก

เรื่องหมายเลข 115 : 13 กันยายน พ.ศ. 2230

“... เรือของเรามาจากเซียะเหมิน โดยออกเดินทางเมื่อวันที่ 26 เดือน 1 ของปีนี้ และมุ่งหน้าไปค้าขายที่ปัตตานี เราวางแผนไว้ว่าจะไปปัตตานีก่อนจะมาที่นี่และไปถึงปัตตานีในวันที่ 23 เดือน 2 ด้วยความหวังว่าจะไปหาซื้อสินค้าเพื่อนำมาขายที่ญี่ปุ่น โชคไม่ดีที่เราหาสินค้าได้เพียงเล็กน้อย ระหว่างที่กำลังตัดสินใจไม่ถูกว่าจะทำอย่างไรก็พอดีมีเรือลำหนึ่งจากกัมพูชาเข้ามาที่ปัตตานีในวันที่ 28 เดือน 3 เราจึงได้ซื้อหนึ่งกวาง น้ำมันจากยางไม้ และสินค้าอื่น ๆ จากเรือลำนี้ หลังจากซื้อสินค้าอื่น ๆ เพิ่มเติมจากปัตตานี เช่น หนึ่งแว้ว หนึ่งกวาง น้ำตาล น้ำผึ้ง การบูร และไม้ฝางได้แล้ว เราออกเดินทางจากปัตตานีในวันที่ 8 เดือน 6 พร้อมลูกเรือชาวจีน 38 คน... ปัตตานีเป็นดินแดนป่าเถื่อนที่สุดดินแดนหนึ่งในบรรดาดินแดนที่ป่าเถื่อนด้วยกันทั้งหมด อากาศร้อนตลอดกาลทั้งสี่ฤดูกาล ชายหาดก็เป็นโคลนเลนอย่างมาก ระยะทางประมาณ 800 - 900 เมตร

จากชายหาดมาถึงจุดที่เราทอดสมอเรืออยู่มีแต่โคลน ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นที่มาของคำว่า dai ที่แปลว่ามากหรือยิ่งใหญ่ และ ni หรือโคลน บัตตานีไม่มีปราสาทราชวัง พื้นที่ค่อนข้างกว้างขวาง มีการตั้งบ้านเรือนเป็นหมู่บ้านแบบง่าย ๆ เป็นกลุ่ม ๆ อยู่กระจายกันไป มีราชินีเป็นผู้ปกครอง และสืบทอดตำแหน่งตามสายโลหิตโดยที่ผู้ชายไม่สามารถขึ้นเป็นกษัตริย์ได้ มีผู้นำสตรีอยู่สองตำแหน่ง คือ ราชินีองค์ใหญ่ และราชินีองค์ที่สอง ส่วนผู้ปกครองลำดับชั้นรองลงไป ได้แก่ กษัตริย์องค์ที่สาม ซึ่งเป็นชายและเป็นผู้ดูแลบริหารประเทศ ... ที่นี้มีลูกเรือชาวจีนประมาณ 40 คนอาศัยอยู่นาน ๆ ครั้งจึงจะมีเรือของพวกฮอลันดาหรือชาติยุโรปอื่น ๆ แวะมาที่บัตตานี เหตุผลหนึ่งที่เรือต่างชาติไม่ค่อยแวะมาเป็นเพราะมีที่ราบดินโคลนขนาดใหญ่ที่ทำให้เรือแล่นเข้ามาได้ยาก ซึ่งเป็นเหตุผลเดียวกับที่เรือของฮอลันดาที่เคยมาที่นี่ไม่เคยมาถึงชายหาดได้ จนท้ายที่สุดก็เลิกมาที่บัตตานีอีก เรือของเราทอดสมออยู่ในเขตน้ำลึกแล้วสร้างทางเดินจากเรือไปถึงชายฝั่งเพื่อให้เดินไปมาได้สะดวก หากต้องการเอาเรือเล็กไปที่ชายฝั่งก็ต้องให้ลูกเรือลงลุยโคลนที่สูงถึงเอวไปขึ้นเรือเล็กบรรทุกสินค้าเข้าฝั่ง คุณภาพของน้ำและที่บัตตานีไม่ดีเท่าที่จีนหรือญี่ปุ่น หากไม่มีแรงจูงใจด้านการค้าแล้ว บัตตานีไม่ใช่ดินแดนที่น่าเดินทางมา เรือของเราเป็นเรือเพียงลำเดียวที่มาจากบัตตานีในปีนี้ นอกจากเรือของเราแล้วยังมีเรือเล็กอีกสามลำจากเชียงใหม่ สองลำจากปัตตาเวีย สามลำจากมะละกา และสี่ถึงห้าลำจากบันเตินเข้ามาหาซื้อสินค้าพื้นเมืองที่บัตตานี...

รายงานของลูกเรือสำเภาจีนฉบับต่อมา ระบุปีตรงกับ พ.ศ. 2232 เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ ในพ.ศ. 2231 ขณะที่ยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชประชวรหนัก “ขุนนางอาวุโสผู้หนึ่ง” ซึ่งสันนิษฐานว่าคือพระเพทราชา ทำรัฐประหารยึดอำนาจการปกครอง อันเนื่องมาจากสาเหตุที่ไม่พอใจต่อนโยบายการค้าและการต่างประเทศในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยชาวตะวันตกเรียกเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ว่า “การปฏิวัติ ค.ศ. 1688” (กำพล จำปาพันธุ์, 2559, 136) หลังเหตุการณ์นี้ หลักฐานจากฝั่งไทยได้แก่พระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ กล่าวถึงการเกิดขบถขึ้นในหัวเมืองต่าง ๆ อาทิ นครราชสีมา และนครศรีธรรมราชที่กรุงศรีอยุธยาต้องส่งกองกำลังลงไปปราบปราม หัวเมืองที่สำคัญหนึ่งในนั้นคือ เมืองบัตตานี ที่มีรายละเอียดบางประการอยู่ในรายงานฯ ระบุถึงการยกทัพขึ้นไปของเมืองบัตตานี ดังนี้

เรือหมายเลข 48 : 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2232

เรือของเรามาจากบัตตานีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม เราออกเดินทางในวันที่ 25 เดือน 4 ของปีนี้พร้อมกับลูกเรือชาวจีน 36 คน ...เดิมทีเรือของเราที่มาจากกวางตุ้งโดยออกมาจากที่นั่นตั้งแต่เดือน 11 ของปีที่แล้ว และไปถึงบัตตานีในเดือน 1 หลังจากขายสินค้าที่นั่นแล้ว เราซื้อสินค้าจากบัตตานีและเดินทางมาที่นี่ ดังนั้นเราจึงสามารถจัดประเภทเรือของเราเป็นเรือที่มาจากบัตตานี....ได้กึ่งของเราเคยมาที่นี่ก่อนแล้วในฐานะผู้โดยสาร คราวนี้เป็นการเดินทางมาญี่ปุ่นครั้งแรกของเรอลำนี้

กษัตริย์สยามสิ้นพระชนม์ลงเมื่อปีที่แล้วโดยไม่มีรัชทายาทสืบบัลลังก์ ขุนนางอาวุโสผู้หนึ่ง จึงขึ้นครองอำนาจแทน และในที่สุดก็ได้ขึ้นครองราชย์ ทำให้ประเทศราชของสยามบางแห่ง กระด้างกระเดื่อง หนึ่งในนี้ได้แก่ปัตตานี ซึ่งอยู่ห่างจากสยามไปทางทะเลประมาณ 800 ลี เพื่อ เป็นการประหวัดการยึดอำนาจในสยามโดยขุนนางผู้นี้ ปัตตานีได้ส่งกองทัพที่มีกำลังพล 15,000 นายมาโจมตีสยาม แต่กลับถูกราบลงอย่างราบคาบโดยกองทัพที่เข้มแข็งกว่าของสยาม ปัตตานี มีผู้ปกครองเป็นหญิงมาตั้งแต่อดีตแล้ว โดยราชินีมีผู้ช่วยที่เป็นขุนนางผู้ขายอยู่จำนวนหนึ่ง เนื่องจากเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลความเจริญมาก ผู้คนที่ปัตตานีจึงค่อนข้างดื้อรั้นไม่เชื่อฟังใคร ซึ่งไม่เหมาะกับการรวมตัวกันเป็นกองทัพเพื่อสู้รบ หลังจากแพ้สงคราม ปัตตานีก็ยอมตกลงส่ง บรรณาการให้และกลายเป็นเมืองขึ้นของสยามตามเดิม...”

เหตุการณ์สำคัญในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2231 ยังได้รับการกล่าวถึงในรายงานของลูกเรือสำเภาจีนของ เรือหมายเลข 68 ที่ระบุปีตรงกับ พ.ศ. 2233 โดยกล่าวถึง “เสนาบดีชาวอังกฤษ” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็น เจ้าพระยา วิไชยเยนทร์ (คอนสแตนติน ฟอลคอน) นอกจากนี้ ในคำให้การฉบับนี้ ยังได้กล่าวถึงฐานะของเมืองปัตตานีไว้ ว่า “เป็นเมืองขึ้นของสยาม” และต้องส่งเครื่องราชบรรณาการแก่สยาม และกล่าวถึงเหตุการณ์หลังการสู้รบ ระหว่างสยามและปัตตานีไว้ ความว่า

เรือหมายเลข 68 : 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2233

“... ปัตตานีตั้งอยู่ในดินแดนที่เรียกกันว่าชวา ในฐานะที่เป็นเมืองขึ้นของสยาม ปัตตานีจึง ต้องส่งเครื่องบรรณาการไปยังสยามเป็นประจำ มีสถานที่อีกแห่งหนึ่งในชวาที่เรียกว่า ลิกอร์ หรือนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของสยามด้วยเช่นกัน กษัตริย์สยามสวรรคตลงโดยไม่คาดฝัน เมื่อปีที่แล้ว ซึ่งเป็นเพราะมีเสนาบดีชาวอังกฤษคนหนึ่งลอบปลงพระชนม์พระองค์เพื่อขึ้นครอง อำนาจ เสนาบดีสยามคนหนึ่งไม่พอใจพฤติกรรมที่ไม่จงรักภักดีของขุนนางชาวอังกฤษซึ่งมีผล ทำให้เมืองขึ้นต่างเอาใจออกห่างจากสยาม เสนาบดีสยามจึงสังหารเสนาบดีชาวอังกฤษผู้ทรยศ เสีย แล้วนำกองทัพเข้ายึดราชบัลลังก์ ผู้ปกครองปัตตานีถือโอกาสในช่วงที่เกิดความวุ่นวายขึ้น ในสยามยกกองทัพที่มีกำลังทหาร 10000 นายเข้ายึดเมืองนครศรีธรรมราช สยามจึงส่งกำลังไป สู้รบกับกองทัพปัตตานี กองทัพของนครศรีธรรมราชกับสยามร่วมมือกันจนรบชนะและขับไล่ กองทัพปัตตานี ออกไปโดยง่าย สยามไม่ได้ส่งกองทัพไปเพิ่ม แต่กลับส่งทูตนำพระราชสาส์นของ กษัตริย์สยามไปตักเตือนปัตตานี และยื่นข้อเสนอมให้เจรจาประนีประนอมกันโดยสันติ ปัตตานี ซาบซึ้งกับไมตรีของสยามมากจึงยอมรับข้อเสนอมและยอมกลับไปส่งเครื่องราชบรรณาการให้ สยามดังเดิม หลังจากนั้นก็ไม่เกิดเรื่องอะไรอีก ทั้งสยาม ปัตตานี และนครศรีธรรมราชต่างอยู่กัน อย่างสงบสุข...”

รายงานของลูกเรือสำเภากิจเงินของลูกเรือหมายเลข 78 ที่ระบุช่วงเวลาเดียวกับฉบับก่อนหน้านี้ ได้กล่าวถึงรายละเอียดที่น่าสนใจ นั่นคือ ผู้ปกครองของเมืองปัตตานี ที่ยังคงเป็นราชินีอยู่ ซึ่งศาสตราจารย์อิชิอิอ้างถึงงานศึกษาของเดวิด เค. วยาจ (David K. Wyatt) และเอ. ทิว (A. Teeuw) ให้ข้อสังเกตว่ารัชกาลของราชินีกษัตริย์สตรีองค์สุดท้ายของราชวงศ์ศรีวังสา อาจยาวนานมาจนถึง พ.ศ. 2231 และเรื่องราวที่ปรากฏในรายงานของลูกเรือสำเภากิจเงินนั้น อาจทำให้ต้องปรับความรู้เกี่ยวกับระยะเวลาที่ราชวงศ์กลันตันขึ้นสู่อินแดนปัตตานี ช้ากว่าที่เคยเชื่อกันมาแต่ก่อน (กรมศิลปากร, 2560, 131) ขณะที่ปิยะดา ชลวร กล่าวว่ารราชินีที่ถูกกล่าวถึงในคำให้การช่วงนี้ ไม่น่าใช่ราชินีกษัตริย์ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นราชินีมัส กลันตัน หรือ เอ็มส กลันตัน ราชินีองค์แรกจากราชวงศ์กลันตันที่ปกครองปัตตานีสืบต่อจากราชวงศ์ศรีวังสามากกว่า (ปิยะดา ชลวร, 2554, 128) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงจาริตประเพณีของเมืองปัตตานีที่มีต่อการปกครองด้วยสตรี ทั้งยังให้ข้อมูลน่าสนใจเกี่ยวกับจำนวนประชากรในเมืองปัตตานีขณะนั้นด้วย ความเป็น

เรือหมายเลข 78 : 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2233

เรือของเราหาซื้อสินค้าและเสบียงจากสถานที่ที่เรียกว่าปัตตานี ซึ่งเป็นเมืองขึ้นแห่งหนึ่งของสยาม เราออกจากปัตตานีเมื่อวันที่ 24 เดือน 5 (30 มิถุนายน) ของปีนี้พร้อมด้วยลูกเรือชาวจีน 60 คน ไม่มีเรืออื่นออกตามเรามาอีก เรือที่มาค้าขายที่ปัตตานีมีด้วยกันทั้งหมดห้าลำ สามลำจากเขียะเหมิน ลำหนึ่งมาจากหางโจว และอีกลำหนึ่งมาจากกวางตุ้ง ในจำนวนนี้มีอยู่สามลำที่กลับบ้านไปก่อนที่จะออกเรือมา ส่วนอีกสองลำก็กำลังรอจะกลับบ้าน เรือของเราจึงเป็นเรือเพียงลำเดียวจากปัตตานีที่มาที่นางาซากิในปีนี้ เมื่อปีที่แล้วมีเรือมาจากปัตตานีมาที่นี่ด้วยกันสามลำ รวมทั้งเรือของเราด้วย... ปัตตานีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชาวเมืองขึ้นของสยามและส่งเครื่องราชบรรณาการให้สยามมาเป็นเวลานานแล้ว ราชินีของปัตตานีองค์ปัจจุบันไม่มีคูครอง หากขาดราชินีไปบ้านเมืองก็จะวุ่นวาย พระนางตระหนักดีว่าหากไม่ประพฤติดนอยู่ในศีลธรรมอันดีงามก็จะนำหายนะมาสู่ระบบกษัตริย์ได้ ดังนั้นจึงต้องดำรงตนให้บริสุทธิ์เป็นพิเศษ หากราชินีสิ้นพระชนม์ลงก็จะมีการเลือกเชื้อพระวงศ์ที่เป็นหญิงขึ้นมามีตำแหน่งแทน ขุนนางของพระนางเป็นผู้ชายทั้งหมด อาณาเขตของเมืองปัตตานีค่อนข้างกว้างใหญ่ แต่มีประชากรอยู่น้อย มีประชากรประมาณ 10,000 – 20,000 คน ตั้งบ้านเรือนอยู่รายรอบพระราชวัง ซึ่งในจำนวนนี้มีชาวจีนอยู่หลายร้อยคน เนื่องจากตั้งอยู่ในภูมิอากาศร้อน ผู้คนจึงเปลือยกายกัน ดูเหมือนว่าทุกสิ่งทุกอย่างในดินแดนแห่งนี้จะปาเถื่อนล้ำหลังไปเสียทั้งหมด เมื่อปีก่อนปีที่แล้วเกิดความวุ่นวายขึ้นในสยาม ปัตตานีได้กระด้างกระเดื่องและพยายามเข้าโจมตีนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นเมืองขึ้นอีกแห่งหนึ่งของสยามซึ่งอยู่ห่างออกไปโดยการเดินเท้าประมาณ 20 วัน ผู้คนส่วนใหญ่คิดว่าปัตตานีน่าจะยึดนครศรีธรรมราชได้โดยง่ายในเวลาไม่กี่วัน แต่บางคนไม่คิดว่าจะเป็นไปได้ นี่เป็นเรื่องราวที่เราได้ยินมาขณะที่ออกเดินทางมาจากปัตตานี เราไม่มีเรื่องอื่นจะรายงานให้ท่านทราบอีก...”

เรื่องราวของสงครามระหว่างสยามกับปัตตานี ยังคงถูกกล่าวถึงในรายงานของลูกเรือสำเภาจีนของเรือหมายเลข 80 ระบุปีตรงกับ พ.ศ. 2236 หรือประมาณ 5 ปีนับจากที่กรุงศรีอยุธยาเกิดการรัฐประหาร อันอาจแสดงให้เห็นว่าสงครามระหว่างสยามกับปัตตานีในขณะนั้นยืดเยื้อกินเวลาหลายปี โดยในรายงานฉบับนี้ กล่าวถึงการลี้ภัยของราชินีปัตตานีไปหลบซ่อนอยู่บนภูเขา หากแต่ท้ายที่สุดก็ยอมสงบศึกและส่งเครื่องราชบรรณาการแก่กรุงศรีอยุธยาตามเดิม และยังคงกล่าวว่า สงครามดังกล่าวส่งผลเสียต่อปัตตานีดังเนื้อความว่า

เรือหมายเลข 80 28 กันยายน พ.ศ. 2236

“... ปัตตานีเคยเป็นเมืองที่ส่งบรรณาการให้สยาม แต่ได้หยุดส่งไปเมื่อ

ปีที่แล้ว สยามจึงส่งกองทัพมาปราบปรามกับปัตตานี ตามธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาปัตตานีมีผู้ปกครองเป็นหญิงและไม่เคยมีผู้ปกครองเป็นชายเลย เมื่อได้ข่าวกองทัพสยาม ราชินีของปัตตานีได้หนีไปซ่อนตัวอยู่บนเขา เนื่องจากไม่คุ้นเคยกับภูมิประเทศบนภูเขาสยามจึงต้องตั้งทัพรออยู่ที่เชิงเขา เมื่อเวลาผ่านไปนานพอควรกองทัพสยามก็เริ่มไม่เป็นสุข ราชินีปัตตานีได้ให้คนใส่ยาพิษในแม่น้ำเพื่อฆ่าทหารสยามอยู่เป็นระยะ เนื่องจากสยามเป็นอาณาจักรที่อำนาจมากจึงสามารถตั้งทัพอยู่ที่ปัตตานีได้จนถึงฤดูหนาว การหลบซ่อนตัวอยู่ในเขตภูเขาของราชินีปัตตานีไม่มีผลเสียต่อสยาม แต่สำหรับปัตตานี ถ้าบ้านเมืองไม่สงบสุขพ่อค้าชาวจีนก็จะไม่แวะมาค้าขายที่ปัตตานีอีกซึ่งจะทำให้ประเทศล่มจม เมื่อเวลาผ่านไปวิธีวางยาพิษลงในน้ำก็ใช้ไม่ได้ผลอีก กองทัพสยามมีการเสริมกำลังเข้ามาเรื่อย ๆ เมื่อตระหนักถึงความจริงในเรื่องนี้ ราชินีของปัตตานีจึงยอมออกจากที่ซ่อนบนภูเขามายอมแพ้และสัญญาว่าจะส่งเครื่องราชบรรณาการให้สยามตามเดิม กองทัพสยามจึงถอนกำลังกลับไป หลังจากนั้นไม่นานปัตตานีก็ส่งเรือนำเครื่องราชบรรณาการมายังสยามและทั้งสองประเทศก็อยู่กันโดยสันติ...”

ในรายงานของลูกเรือสำเภาจีนของลูกเรือหมายเลข 66 ระบุปีตรงกับ พ.ศ. 2237 กล่าวถึงสงครามปัตตานีกับสยามคล้ายกับฉบับก่อนหน้านี้ แต่เพิ่มเติมคือกล่าวถึงจารีตของเมืองปัตตานีว่ามีสตรีปกครองมาแต่โบราณกาลแล้ว รวมถึงความเชื่อว่าราชินีจะต้องรักษาพรหมจรรย์อย่างเคร่งครัด ดังเนื้อความว่า

เรือหมายเลข 66 : 28 สิงหาคม พ.ศ. 2237

“...แต่ถึงกระนั้นเรายังค้าขายได้ลำบากเพราะยังมีความวุ่นวาย

หลังสงครามอยู่บ้าง ตั้งแต่โบราณกาลมาแล้วเฉพาะสตรีเท่านั้นจึงขึ้นเป็นผู้ปกครองของปัตตานีได้ แต่ตำแหน่งราชินีของปัตตานีต่างกับประเทศอื่นตรงที่ไม่จำเป็นต้องสืบทอดทางสายโลหิต ราชินีองค์ต่อไปอาจจะมาจากตระกูลขุนนางหรือสามัญชนก็ได้ เมื่อมีสัญญาณพิเศษบอกเหตุว่าราชินีองค์ต่อไปได้เสด็จมาประสูติแล้ว และเมื่อพิสูจน์ได้อย่างชัดเจนว่าเธอผู้นั้นจะเป็นราชินีที่แท้จริง ประชาชนก็จะยอมรับพระองค์ขึ้นเป็นราชินีของพวกเขา เชื่อกันว่าการประสูติ

ของราชินีองค์ใหม่ถือเป็นลางบอกเหตุว่าราชินีองค์เดิมกำลังจะสิ้นพระชนม์ ผู้คนจะเริ่มเตรียมการสำหรับงานพระศพและเตรียมอัญเชิญราชินีองค์ใหม่ขึ้นครองราชย์แทน ราชินีของปัตตานีได้รับการคาดหวังให้รักษาพรหมจรรย์อย่างเคร่งครัดตลอดชีวิต และตามธรรมเนียมปฏิบัติแล้วจะไม่ทรงมี “พระสวามี” ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องราวที่เราได้ยืมมาจากปัตตานี...”

ยังมีรายงานของลูกเรือสำเภาจีนจากเรือที่มายังเมืองปัตตานีอีกจำนวน 7 ฉบับหลังจากนี้ แต่มีเนื้อหาโดยสรุปกล่าวใกล้เคียงกัน คือพรรณนาการเดินทางจากปัตตานีไปถึงเมืองท่าทางซากิของญี่ปุ่น ส่วนที่กล่าวถึงเมืองปัตตานี ต่างกล่าวใกล้เคียงกันว่ามี การทำสงครามระหว่างสยามและปัตตานี ซึ่งได้ เจริญสงบศึกใน พ.ศ. 2237 รายงานของลูกเรือสำเภาจีนเหล่านี้ ศาสตราจารย์อิชิอิ กล่าวว่าช่วงเวลา ที่ปรากฏรายงานของลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับปัตตานี นับเป็นช่วงเวลาที่มีประวัติศาสตร์ของปัตตานีขาด ความกระจ่างมากที่สุด เอกสารดังกล่าวจึงมีคุณค่า มาก (กรมศิลปากร, 2560, 131) ดังได้สะท้อนให้เห็นว่าเมืองปัตตานียังคงมีความสำคัญในฐานะเมืองท่าแห่งหนึ่งในภูมิภาคนี้ โดยเป็นเครือข่ายการเดินเรือค้าขายที่เรือสำเภาก็จะแวะตามเมืองท่าต่าง ๆ เพื่อซื้อหาสินค้านำกลับไปจีนหรือญี่ปุ่น เป็นการยืนยันว่าปัตตานีในช่วงแห่งความรุ่งเรืองนั้นเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้า (Entrepot) ที่สำคัญแห่งหนึ่งในคาบสมุทรมาลายู (สุวิมล สุขเกษม, 2550, 80) อีกนัยหนึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ตลอดจนศักยภาพในการแสวงหาสินค้าของเมืองเหล่านี้เพื่อค้าขายส่งออก ประกอบกับเส้นทางการเดินเรือสำเภาระหว่างปัตตานีกับเมืองนางาซากิถือเป็นเส้นทางที่สั้นที่สุด โดยใช้ระยะเวลาประมาณ 47 วัน (กรมศิลปากร, 2560, 63)

นอกจากนี้ ในฐานะเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ปัตตานียังมีความสำคัญยิ่งกว่าเมืองอื่น ๆ ใกล้เคียง ดังมีข้อสังเกตที่น่าสนใจ

ของนักวิชาการที่ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช และสงขลา ไว้ว่า การติดต่อระหว่างเมืองปัตตานีกับญี่ปุ่นสะท้อนมุมมองและความรับรู้ของญี่ปุ่นต่อสถานะความเป็นรัฐของปัตตานี แม้ว่าในเวลาเดียวกันนั้น นครศรีธรรมราช ซึ่งมีเจ้าเมืองเป็นชาวญี่ปุ่นคือ ยามาตะ นางามาสะ ได้ส่งสาส์นติดต่อไปยังญี่ปุ่นด้วย แต่ก็เพียงการติดต่อในระดับของขุนนางต่อขุนนางเพื่อขออนุญาตระหว่าอำนาจความสะดวกทางการค้ากับญี่ปุ่น ที่เป็นเช่นนี้อาจเพราะปัตตานีเป็นเมืองท่าที่มีความเฟื่องฟูทางการค้าอย่างมาก จึงทำให้ทางญี่ปุ่นให้ความสนใจที่ว่าจะเข้าทำการค้ากับปัตตานีมากกว่าเมืองใกล้เคียงอย่าง นครศรีธรรมราช และสงขลา (ปิยะชาติ สิงห์ดี, 2550, 58) ขณะที่กรุงศรีอยุธยาเองแม้จะเป็นศูนย์กลางการค้านานาชาติ แต่ในทางการเมือง มักเกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติ และรัฐประหารอยู่เสมอ ปัจจุบันดังกล่าว มีผลให้ปัตตานีเกิดการแข็งข้อ ไม่ยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยาอยู่บ่อยครั้ง

ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างปัตตานีกับกรุงศรีอยุธยาเริ่มมีปัญหา นับตั้งแต่ราชวงศ์ปราสาททอง และเมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ด้วยการยึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ ยิ่งทำให้ผู้ปกครองปัตตานีเห็นว่าพระองค์ ไม่มีสิทธิธรรมในการขึ้นเป็นกษัตริย์ การแสดงความจงรักภักดีโดยการส่งเครื่องราชบรรณาการจึงเริ่มมีปัญหา นับตั้งแต่พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติในพุทธศักราช 2231 ซึ่งในรายงานของ

ลูกเรือสำเภาจีนช่วง พ.ศ. 2236 - 2238 สอดคล้องกับเอกสารฮอลันดาที่กล่าวว่าปัตตานีไม่ส่งบรรณาการให้อยูรยาจึงส่งทัพลงไปปราบ (วรพร ภูพันธุ์พงศ์, 2565, 148) นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นว่าเศรษฐกิจบริเวณนี้คึกคักและเป็นประโยชน์จากการที่ชาวมาเลย์และชาวจีนจำนวนมากอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามเมืองท่าต่าง ๆ ทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นมากและเป็นแรงงานผลิตสินค้าใหม่ ๆ ซึ่งกรุงศรีอยุธยาเล็งเห็นว่าเมืองท่าบนแหลมมลายูมีโอกาสเป็นแหล่งท่าเรือมาหาศัล ไม่ใช่เป็นเพียงเมืองขึ้นบรรณาการแบบสัญลักษณ์อีกต่อไป จึงพยายามควบคุมอย่างเอาใจจริงเอาใจมากขึ้น (คริส เบเกอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2564, 204)

อนึ่ง ยังมีประจักษ์พยานที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นและปัตตานีได้แก่ แหล่งเตาเผาโบราณบ้านดี ตำบลบาราโหม อำเภอเมืองฯ จังหวัดปัตตานี ซึ่งกรมศิลปากรดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีในระหว่าง พ.ศ. 2537 - 2539 ภายหลังจากมีการพบเตาเผาโบราณที่บ้านดี ทำให้สันนิษฐานได้ว่าแหล่งเตาบ้านดีและผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาอันเป็นช่วงเวลาที่ปัตตานีดำเนินการค้าขายกับต่างชาติและส่งออกค้าขายกับญี่ปุ่น การค้นพบแหล่งเตาเผาและผลิตภัณฑ์ที่บ้านดีนี้ทำให้ทราบแหล่งที่มาของภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งขุดค้นที่ญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่แหล่งเมืองท่านางาซากิ เกาะกิวกู ซึ่งกำหนดอายุได้ว่าเป็นแหล่งในปลายพุทธศตวรรษที่ 22 แต่เครื่องปั้นดินเผาซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผลิตภัณฑ์จากเตาเผาบ้านดีนั้น ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาที่พบที่เมืองนางาซากิ 2 แหล่ง คือ

1) แหล่งบ้านนายยาโอะ (Yaos house site) ซึ่งเป็นพ่อค้าอยู่ในย่านตลาดโบราณของเมืองนางาซากิในพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 โดยพบเศษหม้อดิน

ลายประทับ (แบบเครื่องปั้นดินเผาเตาบ้านดี) ร่วมกับเครื่องถ้วยญี่ปุ่นแบบฮิเซน (Hizen ware) และเครื่องถ้วยจิงเต๋อเจิ่น (Jing de-chen) และเครื่องถ้วยซัวเถา (Sawato ware) ซึ่งเป็นของจีนในศตวรรษเดียวกัน

2) แหล่งบ้านนายทากาชิมา (Tagashima house site) นายทากาชิมาเป็นพ่อค้าที่มีชื่อเสียงของนางาซากิในพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 เช่นเดียวกัน ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เกาะเดจิมะ (Dejima) หรือบริเวณย่านชาวต่างชาติโดยพบเศษหม้อดินลายประทับของไทยที่มีลักษณะแบบเดียวกับเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาบ้านดีและเครื่องปั้นดินเผาจากเตาแม่น้ำน้อยสิงห์บุรี

สันนิษฐานว่าเตาเผาโบราณและเครื่องปั้นดินเผาบ้านดี ปัตตานี น่าจะสร้างขึ้นเมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 เป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็ก มีผลิตภัณฑ์เพื่อใช้เป็นบรรจุภัณฑ์และเครื่องใช้ในเรือสินค้าในการค้าขายระหว่างปัตตานีกับนานาประเทศในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งญี่ปุ่นตามที่พบหลักฐานดังกล่าว (อมรา ศรีสุชาติ, 2542, 2762 - 2764)

อย่างไรก็ดี แม้ว่าจากหลักฐานค่าให้การลูกเรือสำเภาจีนจะสะท้อนภาพของความเจริญรุ่งเรืองของปัตตานีในฐานะเมืองท่าที่ญี่ปุ่นเลือกเดินทางมาค้าขายโดยตรงก็ตาม แต่เครือข่ายการค้ากับจีนและญี่ปุ่นก็ไม่ได้มีความมั่นคงอยู่ตลอด เมื่อการค้าของจีนลดบทบาทลงเนื่องจากเปลี่ยนราชวงศ์ ญี่ปุ่นปิดประเทศ ทำให้เศรษฐกิจการค้าของปัตตานีเสื่อมลง อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน สเปน ตุรกี เกิดสงครามกลางเมืองช่วงระหว่าง พ.ศ. 2163 - 2193 ส่งผลกระทบต่อการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และส่งผลกระทบต่อการค้าปัตตานีที่ต้องพึ่งพาการขยายตัวทางการค้า (สุวิมล สุขเกษม, 2550, 80 - 81) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปัตตานีต้องทำสงครามไม่หยุดหย่อนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ปัตตานีเสื่อมลง เมื่อ



แผนที่แสดงตั้งแต่ชายฝั่งคุชราต มัลลบาร์ เบงกอล และมะละกาไปจนถึงอาณาจักรสยามและจีนทางตะวันออก ค.ศ. 1707 ตรงกับ พ.ศ. 2250 ปรากฏชื่อเมืองปัตตานี patane ในแผนที่ดังกล่าว ที่มา : www.loc.gov/resource/gdcwdl.wdl_17564/?r=0.029,0.252,1.487,0.591,0

ความมั่งคั่งลดลง ความปรองดองในราชสำนักและระหว่างขุนนางก็หมดตามไปด้วย ต่างคนต่างแย่งชิงผลประโยชน์ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ ครั้นเมื่อเข้าสู่ราชวงศ์กลันตันแล้ว ปัตตานีจึงเป็นรัฐที่เสื่อมอำนาจลง ขาดเสาหลักที่เป็นรากฐานของความรุ่งเรือง ได้แก่ ศักดิ์ศรีและอำนาจ ตลอดจนผู้ปกครองที่ขาดคุณธรรม การแย่งชิงอำนาจกัน และการเพิกเฉยต่อธรรมเนียมปฏิบัติที่เคยมีมา (สุลธิพร วิรุณหะ, 2551, 154) ด้วยเหตุปัจจัยดังกล่าวมา ทำให้ปัตตานีจึงค่อย ๆ หมดความสำคัญในฐานะเมืองท่าลงไปในที่สุด

อุปสรรค

ปัตตานีดารุสลาม หรือ ปัตตานี ที่ถือกำเนิดขึ้นบริเวณริมอ่าวปัตตานีในคาบสมุทรมลายูเมื่อพุทธศตวรรษที่ 21 มีความเจริญรุ่งเรืองและกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าอีกแห่งหนึ่งในคาบสมุทรมลายู หลังจากการยึดครองมะละกาของโปรตุเกสในเวลาเดียวกัน ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาซึ่งตั้งอยู่

ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ก็แผ่ขยายอำนาจมาสู่เมืองปัตตานี ดังปรากฏในหลักฐานประเภทพงศาวดาร และตำนาน ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรทั้งสอง และสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงด้วยการทำสงครามและการค้า ทำให้สองอาณาจักรที่ ไกลออกไปทางตะวันออก ได้แก่ รวีกวิ และญี่ปุ่น ที่เริ่มทำการค้ากับบรรดาเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เดินทางเข้ามาค้าขายยังดินแดนในคาบสมุทรมลายู โดยเฉพาะปัตตานี ตั้งแต่ พ.ศ. 1952 โดยมีหลักฐานสำคัญ คือ “เรคโคฮอน” ที่แสดงให้เห็นความตั้งใจของอาณาจักรรวีกวิที่จะเข้ามาค้าขายกับเมืองปัตตานี ขณะที่กรุงศรีอยุธยาภายหลังการเสียเมืองแก่พม่า ใน พ.ศ. 2112 และฟื้นฟูราชอาณาจักรขึ้นมาใหม่ กรุงศรีอยุธยาได้พัฒนาไปสู่การเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญในภูมิภาคนี้ ในช่วงนี้เอง ที่ญี่ปุ่นเริ่มทำการค้าโดยตรงแทนที่รวีกวิที่เสื่อมอำนาจลงไป แม้ว่าในเวลาต่อมาญี่ปุ่นจะใช้นโยบายปิดประเทศ หากยังคงทำการค้ากับเมืองท่า

สำคัญบางแห่งรวมถึงปัตตานี รายงานของลูกเรือ
สำเภากิจัน ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็น
ความสำคัญของรัฐปัตตานีในฐานะเมืองท่าค้าขาย
รวมถึงสะท้อนภาพการเมืองการปกครอง รวมถึง
สภาพสังคมของรัฐปัตตานี นับตั้งแต่ยุค “สิริราชินี”
ที่ยาวนาน กระทั่งเสื่อมลงจากปัญหาการแย่งชิง
ราชสมบัตินำไปสู่การสิ้นสุดยุคราชวงศ์ศรีวังสา
เข้าสู่ราชวงศ์กลันตัน และยุคขุนนางปกครอง อันเป็น

เหตุปัจจัยให้ญี่ปุ่นรวมถึงชาติอื่น ๆ เริ่มถอนตัวออก
จากเมืองปัตตานี ไม่เข้ามาค้าขายอีกต่อไป นอกจาก
คุณค่าของหลักฐานที่บันทึกไว้ค่อนข้างละเอียดแล้ว
ยังสะท้อนมุมมองของชาวต่างชาติที่มีต่อดินแดน
ปัตตานีในอดีตที่เจริญรุ่งเรืองได้เป็นอย่างดี ช่วยให้
ภาพประวัติศาสตร์ปัตตานี อาณาจักรที่ยิ่งใหญ่
ซึ่งยังคงเลือนรางกลับแจ่มชัดยิ่งขึ้นไม่มากนักน้อย ●

References

- กรกิจ ดิษฐาน. (2564). *ญี่ปุ่น ประวัติศาสตร์แห่งอำนาจ จากเทพเจ้าถึงชาмуไร*. กรุงเทพฯ : ยิบซีกู๊ป.
- กำพล จำปาพันธ์. (2559). *อยุธยา จากสังคมเมืองท่านานาชาติสู่มรดกโลก*. กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส.
- ครองชัย หัตถา. (2565). *ภูมิภาคมลายู - ปัตตานีกับการเมืองการปกครองของไทย*. นครศรีธรรมราช : ปิเอนด์
ปิเอกสาร.
- คริส เบเกอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2565). *ประวัติศาสตร์อยุธยาห้าศตวรรษสู่โลกใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : มติชน.
- จันทร์ฉาย ภัคธิดคม. (2553). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ HISTORY OF MODERN EAST ASIA*.
พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชูลีพร วิรุณหะ. (2551). *บุหงารายา ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู*. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณ
การพิมพ์.
- เซอร์ เอเนสต์ ซาเตา. *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20 จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับ
กรุงญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงจินดา
สนิท (ละม้าย ธนะสิริ) ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง กรุงเทพมหานคร วันที่ 11 มกราคม พุทธศักราช
2524)
- นันทนา ตันติเวสส (แปล). (2527). *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศสมัยอยุธยา*. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร.
- ปิยดา ชลวร. (2554). *ประวัติศาสตร์ปัตตานี ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 - 18 จากบันทึกของจีน รวีกิว และญี่ปุ่น*.
กรุงเทพฯ : ซิลค์เวอร์ม.
- ปิยชาติ สิงห์ดี. (2550). *การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง
พ.ศ. 2133 - 2231*. (ปริญญานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ)

- ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (แปล). (2513). *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ยงยุทธ ชูแว่น. (2552). *จุดสารความมั่นคงศึกษา ฉบับที่ 68 ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับปัตตานีก่อนสมัยรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : โครงการความมั่นคงศึกษา.
- วรพร ภูพงษ์พันธุ์. (2565). *เปิดกรุหลักฐานอยุธยา : หลากหลาย ลุ่มลึก และท้าทาย*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2553). *กรุงศรีอยุธยาของเรา*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ศิริพร สังขหิรัญ และคนอื่น ๆ. (2565). *พัฒนาการทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ 3 จังหวัดชายแดนใต้*. สงขลา : สำนักศิลปากรที่ 11 สงขลา.
- ศิลปากร,กรม. (2558). *ประวัติศาสตร์ชาติไทย*. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).
- สุรางค์ศรี ตันเสียงสม. (2551). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิมล สุขเกษม. (2550). *ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2550.
- อิสริย์ ธีรเดช. (2554). *บันทึกความสัมพันธ์ระหว่างจวีกกับสยามและปัตตานี พ.ศ. 1968 - 2113 จากเอกสาร “เรคไคโดโฮฮัง” (Rekidai Hoan)*. ใน *ปกิณกคดีประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 4*. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- _____. (2563). เดจิมะ (DEJIMA) ย้อนอดีตอันรุ่งโรจน์ของสถานีการค้าที่นางงานซากิ (ตอน 3). ใน *เกร็ดความรู้จากประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3*. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- อมรา ศรีสุชาติ. (2542). “เตาเผาโบราณบ้านดี.” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 6*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- _____. (2554). *ความสัมพันธ์ทางการค้าและวัฒนธรรมไทย - ญี่ปุ่น*. ใน *งานช่างศิลปกรรมและสุนทรียภาพไทย - ญี่ปุ่น*. Artisanry and Aesthetic of Japan and Thailand. 日本とタイーふ たつの国の巧と美. กรุงเทพฯ : สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.